Народно читалище "Кузман Шапкарев – 2009"

ОГРАЖДЕН ВЪВ ВРЕМЕТО

Стоян Германов

Народно читалище "Кузман Шапкарев – 2009"

ОГРАЖДЕН ВЪВ ВРЕМЕТО

София, 2019 г.

Книгата се издава със съдействието на Фондация "ВМРО"

Този труд е опит за пресъздаване на човешкия живот в Огражден от най-древни времена до нашата съвременност. Изследвани са 32 села и махали на територия, ограничена на север от р. Лебница, на изток от р. Струма, на юг от р. Струмешница и на запад – държавната граница с Република Северна Македония. В историческия разказ се преплитат легенди с исторически документи от български и чуждестранен произход, както и пътеписи и изследвания на наши и чужди автори.

© Стоян Георгиев Германов, автор, 2019
© Тодор Тараков, фотограф, 2019

ISBN 978-954-92400

III. ОГРАЖДЕН ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

1. Обществен и религиозен живот

Развитието на ранновизантийската цивилизация през VI в. е било прекъснато поради нахлуването на многобройни славянски племена през границата на Долни Дунав. Документираното начало на славяните в Солунска Тракия е настъпило през 580 г., а масовата колонизация е станала през 602 г.Средновековните източници посочват, че през VII в. в Среднострумския район се настанили **славяни и прабългари**. Там са регистрирани названията на славянските племена ринхини, сагудачи, драговичи в околностите на Солун. Едно от тези племена били **струмците** (стримонците). Племенното название се открива в изворите от 675 до 905 г. Повечето историци-изследователи считат, че територията, населявана от струмците, обхваща Средна Струма.

Най-ранните сведения за заселванията по Средна Струма и специално Огражден и околностите са в сборника „Чудесата на Св. Димитър“. Там се съобщава за славянското племе **стримонци**, които в 670 – 675 г. участвали в нападение срещу Солун. Атаката била неуспешна и Византия на свой ред предприела настъпление срещу стримонците. Тогава започва и найранното заселване на Огражден от славяните дошли от юг, изтласкани от походите на византийската армия. Те предпочели да се заселят в полупланинските райони по-далеч от равнината и пътищата.

Създадената през 681 г. българска държава станала притегателен център и важен фактор за обединение на двете племенни групи – прабългари и славяни. Нововъзникналата българска държава предприела периодични действия за приобщаването на македонските славяни, стига се до сблъсъци между Византия и България на територията на струмяните (струмците, стримонците).

През 70-те години на VIII в. към Македония и Струмската област започват да обръщат все по-настойчиво поглед владетелите на българската държава. В нейните предели влиза-

ли почти всички славянски племена от Мизия и Тракия. Българските ханове се стремели да включат в границите ѝ и югозападните, за даизтръгнат от влиянието и властта на Византия славяните и да ги присъединят към техните единоплеменници. Пръв опит за това направил хан Телериг (768 – 777), който, както съобщават източниците, имал намерение да изпрати 12 000 войска. Византийският летописец Теофан Изповедник пише, че през 789 г. българският военен отряд проникнал в Средна Струма[16]. При хан Крум (803 – 814) българските войски навлезли отново в Струмската област. Така окончателно славяните от Средна Струма и от Огражден били присъединени към българската държава.

По времето на Княз Борис (852 – 889) стримонците и прабългарите, които дотогава населявали високите и трудно проходими проходи на Огражден, трайно се настанили в равнината на Среднострумската област. Приемането на **християнството** (864), въвеждането на старобългарското четмо и писмо, чието начало поставят Кирил и Методий, са здравата основа, която определя историческата съдба на Огражден и неговото население.

Преодоляването на племенната раздробеност и формирането на единна българска народност създават условия за българския език, бит, история и култура през VII – X в. При тези обстоятелства естествен бил стремежът за създаване и укрепване на общото единство в рамките на едно политическо цяло – българската държава.

Така през Ранното средновековие се образува българската народност от трите етнически елемента – тракийски, славянски и прабългарски. В този процес участват и други племенни групи. Обединителното звено в българската народност са държавата и християнската религия. През средновековието българската народност преживява години на възход и падение. Многобройните войни и набезите на чужди сили откъс-

---

[16] **Цветков, Б.** Селищната мрежа в долината на Средна Струма през Средновековието IX – XVII век. С., 2002, с. 14.

вали парчета от българската земя и българското население. Народът обаче се обединявал главно от езика и вярата.

Както вече се посочи, селищният живот в Огражден през Средновековието е започнал по време на войните с Византия. Тогава се създала и цялата селищна мрежа, която през следващите столетия се разраснала. Поставило се началото на редица села и махали: Боровичене, Кукуряхцево, Игуменец, Долене, Чуричене, Яково, Михнево, Рупите и Долна Рибница. Археологическите обекти са научно изследвани и описани подробно в книгата на Борис Цветков[17] и научната статия на полския археолог Михал Парчевски[18]. От научното изследване става ясно, че в Огражденския район преобладава керамика, която е разхвърляна на големи площи (в днешно време почти нищо не е останало) и разни строителни материали, които говорят за човешки живот по тези земи.

След приемането на християнството и присъединяването на територията на Средна Струма и Огражден към българската държава определено може да се говори за наличието на **религиозен живот**. Християнизацията на територията на българската държава през втората половина на IX в. донесла между другото и създаването на Струмишката архиепископия. През ранното средновековие Струмица е представлявал най-важният административен център по долината на р. Струмешница в структурата на българската държава. Религиозните вярвания на жителите напр. на с. Чуричене се виждат от останките на църквите и останалите в паметта на хората оброчища. Сред тях са Св. Атанас (до днешния водоем), Св. Петка на Божееме, Илин църква по пътя от Чуричене към Гюргево, църквата на едно от възвишенията в местността Богоево, църквата в Селище и др. Църкви или параклиси е имало и в другите селища. В с. Долна Рибница църквата е била разположена в местността „Шарената църква“, с. Долна Крушица– в „Старата църква“, с. Яково – в „Църквището“, с. Долене – „Попин дол“.

---

[17] **Цветков, Б.**Цит.съч., с. 15.
[18] **Parczewski, M.**Цит.съч., с. 139.

В с. Богородица, в м. „Караджов рид“ са известни сред местното население средновековните църкви „Св. Спас“, „Св. Атанас“, „Св. Петка“ и „Възкресение Христово“.

Досега все още няма сигурни данни за разрушаването на църквите – дали поради преместването на жителите им или по други причини. Предполага се, че това е станало след 1014 г., след битката на 26 юли 1014 г. при с. Ключ[19] между византийския император Василий II („Българоубиец“) и българския цар Самуил. Последиците от изгубената битка са сериозни. Настъпва упадък на българската държава и нейните институции. Земите покрай Струмешница и Огражден били включени в пределите на Византийската империя. Селищата в Огражден преживели много трудности. Поради засушаване в определени райони, настъпване на гладни години, епидемии, нахлуване на печенеги, нормани и други племена някои селища в Огражден били обезлюдени или пък жителите им се преселили от равнинните райони по-високо в планината.

Въпреки драстичните промени животът в повечето селища в Огражден продължавал по установените вече християнски традиции. Всички останки говорят за въвеждането и запазването до късно през вековете на раннохристиянските традиции. Културният живот на тогавашния жител на Огражден бил свързан с раждането и възкръсването на Христос, с честването на различни празници – Гергьовден, Илинден, Никулден и др. Почти всички празници през средновековието били свързани с християнската религия. Християнството дало отпечатък и върху имената на някои села – Богоево, Гюргево, Богородица, Игуменец и др. Още в XIV в. се споменава за манастира „Св. Георги“, близо до с. Гега, който се превръща в религиозно средище за околните села и махали, известен още в средновековието като Игуменица.

---

[19] Съществуват легенди, според които част от разбитите самуилови войници се заселили в района на днешните села Долене, Гега и др. Според други легенди част от съкровището на българската държава било заровено в манастира „Св. Георги“.

Манастирът „Св. Георги“

В празниците на обикновените българи продължавали да битуват древни обичаи и вярвания, наследени от траки, славяни и прабългари почти до официалното приемане на християнството. Дори и след това във всяко селце имало църковен празник. Той бил храмов празник на църквата. Особено тържествено през средновековието в българските земи били отбелязвани религиозните празници, установени от църквата след приемане на християнството. Към края на X и началото на XI в. били вече точно определени кръгът от празници като Рождество Христово, Великден, Богоявление, св. Троица и др. (тържествено се чествали дните на такива почитани светии като св. Георги (23 април), св. Димитър (26 октомври). Нерядко тези празници били съпровождани от панаири, честванията на местни светии, паметни събития за църкви, манастири и т.н.

По време на тези тържества младите хора имали възможност да се повеселят и до насита да се наиграят на хорото. Византийският историк Никифор Григора през XIV в. наблю-

давал в околностите на гр. Струмица „забавления, които обикновено ставали на празник“[20].

Смята се, че до XIV в. **гайдата** не е навлязла в бита на българите. Знае се обаче, тя се радва на широка популярност сред планинското население.

По време на празниците се изпълнявали юнашки песни. Н. Григора коментира гласовете на певците, които се блъскали в отсрещните планини, а ехото ги преповтаряло, така че се създавало впечатление на античен хор, при който част от песните повтаряли вече изпятите стихове.

Соловото пеене под съпровод на **гъдулка**, което се смята за мъжко достояние от най-стари времена, било в сърцето и душата на българина. По време на празниците народът се развличал със зрелища, в които участвали борци, укротители на змии, диви животни, акробати, странстващи музиканти, професионални разказвачи и др. Един книжовник от XIV в. осъжда с негодувание честите наздравици: „Когато мъж седне на веселба, чаша налива за здраве, а втората за веселие, третата за задоволяване, а четвъртата за безумие, пета за бесуване, шестата за горчива скръб, а при последната, седмата, мъчението няма да има край“[21].

2. Традиционно стопанство, бит и култура

Според проучванията на българските учени, които се основават предимно на византийските хронисти и писатели Георги Акрополит, Георги Антиохийски, Никифор Григора, българина Константин Костенечки и др. мнозинството от народа е живеело в землянки полувкопани в земята. Землянките се състояли от едно помещение с площ около 20 кв. м., стените били от преплетени клони замазани с кал, а подът от трамбована глина покрит обикновено с рогозки и черги. Такива са описанията на повечето византийски хронисти, разбира се като се

---

[20] **Андреев, Йор.** Всекидневието на българите през XII – XIV век. С., 1992, с. 113.

[21] Пак там, с. 117.

има предвид, че те се отнасят крайно негативно към българите, към „варварите“ от север. Като опровержение може да се счита изследването на българо-полската експедиция, която установява, че в Огражден къщите са изграждани от каменна зидария. Това се вижда от останките в Селище, Пулово, Куличката и други селища, като Игуменец, Долене, Право Бърдо, Богоево, Долна Крушица и др. (фрагменти от керамиката и каменната зидария съществуваха и можеха да се видят до 1958 г.). В средновековното населено място Селище спойката на каменната зидария била с бял хоросан.

Според византийските хронисти облеклото на българите в Средновековието са кожуси („овчи кожи“) или ямурлуци и агнешки кожи, а краката обикновено се обуват в„парче телешка кожа с връв и парцали“, т.е. цървули или още известни като „опинци“. Дрехите са от груб плат тъкан при домашни условия. Ризата обикновено била бяла, дълга, а панталоните били тесни („гащи“, „бечви“). Женското облекло било дълга ленена риза с тесни ръкави, огърлица от стъклени мъниста, обеци, изработени от мед, бронз и желязо за по-бедните.

Трапезата на обикновените хора е повече от скромна. През средновековието българите произвеждат пшеница, ръж, ечемик, овес. От зеленчуците били познати зелето, марулята, ряпата, лещата, грахът, цвеклото и др. Едва ли обаче в Огражден са произвеждали тези зеленчуци, за които дори и в днешно време няма условия за тяхното производство. По време на турското робство, което е видно от данъчните книги, личи, че са произвеждани орехи, ябълки, круши, лешници. Важен източник за населението била също така продукцията от животновъдството. Ловът също бил източник на храна[22]. За обикновените хора пшеничният хляб бил непознат и те се изхранвали с хляб направен от просо и ечемик, понякога примесен с жълъди

---

[22] Горите били много богати на дивеч – елени, глигани, мечки и др. Макар и рядко, по нашите планини през Средновековието се срещали и лъвове. Лъвската фигура има широко присъствие в рисунки и релефи. През XIV в. лъвът намерил място и в държавния герб.

(„сух като камък“). Известни били и т.нар. „погачи“ – омесено брашно печено на жар.

Поминъкът на населението от Огражден били земеделието и животновъдството. Обработваната земя не била достатъчна, но все пак е била необходимо условие за отглеждането на някои земеделски култури. Произвеждани били главно ръж, пшеница и просо. Застъпено било и пчеларството. Почти всяка година от района на Огражден бил изнасян пчелен мед за Мелник и някои други градове. Картофите и царевицата, тютюнът и доматите тогава още не са внесени от Америка и на са познати. Горите и пасищата са сериозна предпоставка за развитието на животновъдството. В различни документи се споменава за овце, кози, говеда, свине и коне.

Обикновените хора от селата започвали полската работа рано сутрин, щом пеенето на петлите известявало настъпването на новия ден. Земята била обработвана по доста примитивен начин – с дървено рало и чифт волове, кон или друго животно, с лопати, кирки и др. Орната земя била усвоявана със значителни усилия. В началото изчиствали дърветата и храстите с помощта на огъня, след това земята била разоравана един или два пъти и тогава вече била готова за посев.

През ранното средновековие земята бързо се изтощавала и това принуждавало хората да търсят и усвояват нови участъци. Наторяването тогава не било познато, особено за такива планински и полупланински райони като Огражден. Добивите били скромни. Летописците описват добре „узрели житни посеви“ и „прекрасно подредени градини“. Но в някои случаи бурените така покривали нивите, че не било възможно да се прибере реколтата. Понякога се говори за обилни жътви, по-често обаче става дума за „ледени зими“, „горещи лета“ и лоши реколти. В апокрифа „Ходене по мъките на Богородица“ е представена следната тъжна картина „гроздоберът ще бъде слаб, медът оскъден, ще измрат много овце, ще придойдат реките, ще има оскъдица“[23]. За тежки години в Огражден се говори и ко-

[23] **Андреев, Йор.** Цит.съч., с. 105.

гато (около 1371 г.) този район бил завладян от турците. Тогава настъпва разселване и промяна на селищата в Огражден.

В първите години от византийското господство данъчната система в България останала непроменена. Запазени са основните форми и размери на данъците съществували преди това. По-късно обаче, с утвърждаването на византийската власт, данъчният гнет се засилил и количеството на данъците и повинностите започнали непрекъснато да се повишават. Навсякъде в българските земи, както пише Йоан Скилица, бил установен редовен данък, който представлявал определено количество пшеница, ечемик (един модий) и определено количество вино (една мера), за един зевгарий, т.е. за един впряг волове и за земята, която този впряг може да обработва[24]. Към този данък следва да се добавят и най-важните държавни трудови и натурални повинности, като строителство на крепости и мостове, поддържане на пътищата, задължение да се предоставя покрив и храна на войсковите части и длъжностните лица. Съществува легенда, че майстори (дюлгери) от Долене и Боровичене са строели мостове по Струма до Серес. Населението от Огражден било задължено да поддържа пътя Петрич – Струмица, както и пътя от днешното с. Първомай – Панаирището – Маркови кладенци – Крупник.

Намерените археологически материали показват, че в селищата в Огражден са упражнявани грънчарство, медникарство и др. Липсват данни за сериозни **занаяти**. Доколкото съществуват някакви сведения, те са от доста ограничен характер. Необходимостта да се обработва земята е заставила жителите на района да търсят желязо за изработване на сечива и оръдия (брадви, мотики, палешници и др.) Няма съмнение, че са търсени изделия от рудодобива и получаваната продукция от с. Каменица (дн. с. Камена), чиито жители произвеждали занаятчийски стоки. Според изследванията на български учени около 100 души от селищата на запад от Гега се занимавали с

---

[24] **Литаврин, Г.** България – Византия (XI – XII в.). С., 1987, с. 229.

рударство. Оттам се снабдявали с руди и други изделия селата Боровичене, Долна Крушица, Долене, Долна Рибница, Чуриче-не, Орман (дн. Кавракирово) и др.[25]

Липсата на медицински познания и елементарна хигие-на били причините за голямата смъртност. В един Медицински сборник от XIV в. се посочват 147 лекарствени средства. Лека-рите практикували главно лечение чрез пускането на кръв, премерване на пулса и препоръчвана диета и др. Масата от на-селението разчитало на баячките, молитвите и заклинанията. В апокрифите се говори за молитви и заклинания от треска (огненица). Търсена била помощ и от прочути светци. Тук следва да се отдаде дължимото на силата на внушението, което наистина е в състояние да извърши чудеса.

Мъжете живеели около 50 години, а жените около 43 г. През средновековието мъжете били повече от жените. Но те пък умирали по-често, което вероятно се дължи на честите войни и тежкия физически труд. Природата е компенсирала за-губите като се грижела повече за възпроизводството на мъж-кия пол.

Съгласно каноните на църквата мъртъвците трябвало да се погребват на осветена земя. За опелото били наемани професионални оплаквачки, които от сутринта започвали да плачат, да дерат до кръв лицата си, да скубят косите си.

Бедните хора били погребвани в правоъгълни ями, по-лагани на гръб с лице на запад, ръцете на покойника били скръствани на гърдите. Понякога в устата на мъртвеца била слагана медна монета, с която трябвало да „откупи“ премина-ването си в отвъдния свят.

---

[25] **Цветков, Б.** Цит.съч., 78–81.